

ЛІНГВІСТИЧНИЙ МЕТОД: СУЧАСНІ КОНЦЕПЦІЇ

У статті подано оцінку відбитих у науковій літературі концепцій лінгвістичного методу. Обґрунтовано тезу про лінгвістичний метод як складну логічну одиницю. У структурі методу виділено три різні компоненти: онтологічний, операційний і телеологічний.

Ключові слова: науковий метод, лінгвістичний метод, структура методу, онтологічний, операційний і телеологічний компоненти.

В статье дана оценка отраженных в научной литературе концепций лингвистического метода. Обосновано положение о лингвистическом методе как сложной логической единице. В структуре метода выделены три разнородных компонента: онтологический, операциональный и телеологический.

Ключевые слова: научный метод, лингвистический метод, структура метода, онтологический, операциональный и телеологический компоненты.

The analysis of various concepts of the linguistic method is presented in the article. The thesis of the linguistic method as a complex logical unit is grounded. Three different components, e. d. ontological, operational and teleological, are distinguished in the structure of the method.

Key words: the scientific method, the linguistic method, the structure of the method, ontological, operational and teleological components.

Мовознавці цілком обґрунтовано підкреслюють непорядкованість методологічного інструментарію сучасної лінгвістики [19, с. 48]. Є суттєві суперечності й значні відмінності в дефініціях і трактуваннях методу, у класифікаціях методів.

Якщо «порівняння розвинених теорій методу в повному обсязі має скласти предмет досліджень особливого роду – теорії лінгвістичних методів» [23, с. 6] (а це, безперечно, так), слід констатувати, що теорія лінгвістичних методів поки знаходиться в стадії становлення.

Отже, звернення до проблеми лінгвістичного методу, до питання про його структуру є надзвичайно актуальним.

У пропонованій статті наводиться наша оцінка (значною мірою критична) тих нечисленних концепцій лінгвістичного методу, які відбилися в науковій літературі. На основі цього подається концепція лінгвістичного методу як складної логічної одиниці, що включає в себе три компоненти: онтологічний, операційний і телеологічний. У стислому вигляді вона викладена в наших роботах [8, с. 12-13; 6; 7]. Підготовка й публікація цієї статті зумовлена бажанням автора більш докладно викласти цю концепцію та підсилити аргументи на її користь.

У наукознавстві, зокрема лінгвістиці, термін *метод* уживають у різних значеннях – широкому (як спосіб, знаряддя й засіб пізнання) та вузькому (як сукупність прийомів дослідження).

Найчастіше лінгвістичний метод трактують у вузькому смислі, як «сукупність прийомів, які

використовуються в дослідженні мови» [2, с. 232]. Отже, у межах вузького тлумачення лінгвістичний метод виступає як гомогенний феномен.

Проте, на нашу думку, ототожнення методу з прийомами (процедурами, операціями) збіднює поняття лінгвістичного методу; метод певним чином відмежовується від таких важливих методологічних засобів, як принцип і підхід, які не включаються в його структуру.

У зв'язку з цим ми хотіли б навести думку С. Б. Кримського, який стверджував, що «метод не може бути редукований до чисто інструментального функціонування, до простого знаряддя, але передбачає усвідомлення нормативно апаратних засобів та ціннісних настанов у їх нерозривній єдності» [12, с. 111].

Поряд із тенденцією ототожнювати методи з прийомами (процедурами, операціями) у наукознавстві спостерігається протилежна тенденція – відривати прийоми (процедури, операції) від методів, розглядати операційні елементи окремо, як самостійний феномен. При цьому між методом і прийомами постулюється тісний зв'язок, але саме зв'язок різних феноменів, а не частин одного феномена. Ця тенденція відбилася, зокрема, у вживанні словосполучення «прийоми та методи», наприклад у монографії Ю. С. Степанова [23, с. 14]. З нашого погляду, це, так само як і ототожнення методу з прийомами (процедурами, операціями), збіднює поняття методу. Операційні елементи мають бути включені в структуру методу як його складова частина.

У широкому смислі науковий, у тому числі лінгвістичний, метод розглядають як шлях пізнання, його вид і спосіб, знаряддя й засіб. Таке трактування є класичним: його витoki можна знайти вже в Аристотеля, на нього орієнтувався й Г. Гегель.

Так, С. Б. Кримський визначає науковий метод як систематизований спосіб досягнення теоретичного або практичного результату, розв'язання проблем чи одержання нової інформації на основі певних регулятивних принципів пізнання та дії, усвідомлення специфіки досліджуваної предметної галузі і законів функціонування її об'єктів. Науковий метод окреслює та втілює шлях до істини, напрями ефективної діяльності, що ведуть до реалізації поставлених цілей, задає регулятивні та нормативні настанови пізнавального процесу. Метод відрізняється від методики та техніки тим, що, окрім технічної, процедурної частини, включає також їх теоретичне усвідомлення й особливі пізнавальні принципи, він знаходиться в єдності з певною теорією або теоріями.

У структурі методу С. Б. Кримський виділяє дві частини. Це, по-перше, «конструктивна частина методу» («ціннісні настанови»). Сюди входять принципи методологічного аналізу, зразки та антизразки («ідоли») їх предметного втілення, а також умови застосування методу (його можливості, сфера й обмеження застосування). По-друге, це «алгоритмічно-процедурна частина методу» («апаратні засоби», «технічний аспект», «методологічна техніка»). У цю частину автор включає «стандартні правила», «процедури», «алгоритмічні рецепти (способи дії)», «нормативи» та «вимоги» [12, с. 111-114].

Отже, науковий, у тому числі лінгвістичний, метод у широкому трактуванні слід інтерпретувати як гетерогенний феномен.

Перспективним видається тлумачення лінгвістичного методу як складної логічної одиниці з певною структурою [20, с. 258].

За визначенням Б. О. Серебреннікова, науковий метод узагалі та лінгвістичний метод зокрема – це «певний підхід до досліджуваного явища, певний комплекс тверджень, наукових і суто технічних прийомів, застосування яких дає можливість вивчити певне явище», тому «метод завжди є системою» [там же]; специфіка методу визначається об'єктом дослідження та його метою [там же, с. 259].

Узагальнивши цю концепцію, Л. П. Іванова зазначила, що у структурі методу можна виділити два основні компоненти: «теоретичне обґрунтування певного підходу до аналізу мовних і мовленнєвих фактів» і «методику дослідження, що з нього випливає» [10, с. 245].

Погоджуючись з Л. П. Івановою в цілому, ми хотіли б відзначити, що, оскільки на сучасному етапі розвитку науки суттєво зростає роль конструктивістських моментів у науковому пізнанні, поняття методу має пов'язуватися з поняттям мети.

За умови включення мети дослідження у структуру методу (а це видається цілком правомірним) у ній може бути виділений телеологічний компонент.

З нашого погляду, найбільш розчленовані уявлення й засоби для достатньо адекватного опису лінгвістичного методу вироблені в межах інтерпретації методу як одиниці, що включає в себе три різні компоненти: онтологічний, операційний і телеологічний.

Це твердження було висунуте В. І. Постоваловою в роботі, присвяченій логіко-методологічній інтерпретації історико-фонологічних концепцій [17, с. 24], а не проблемам лінгвістичної методології в цілому. Більше того, дослідниця лише декларувала свою тезу, її зміст не було розкрито. Очевидно, через ці обставини концепція В. І. Постовалової залишилася поза увагою мовознавців-методологів.

Вона була розвинена й обґрунтована в наших публікаціях [8, с. 12-13; 6; 7]. При цьому ми брали до уваги не тільки власне лінгвістичні методологічні студії, а й праці загального наукознавчого спрямування.

При такому підході комплекс наукових прийомів (процедур, операцій) та методика їх застосування становлять лише один з компонентів методу – операційний.

Охарактеризуємо онтологічний компонент методу. Онтологія виступає в ролі засобу, за допомогою якого дослідник сприймає світ як деяку певним чином розчленовану цілісність, подану йому в системі філософських категорій. «Підсистема» онтології ніби замикає пізнавальний рух: вона є й логічно першим кроком, задаючи категоріальне бачення об'єкта дослідження, і логічно останнім, включаючи в себе отримані результати [21, с. 26-27]. З цього випливає, що як належність онтологічного компонента наукового методу доцільно розглядати такі засоби пізнання, як принцип і підхід.

Науковий принцип є найважливішим методологічним засобом, основою пізнання, теоретико-методологічною основою методу. У ролі принципів виступають глобальні твердження з широким радіусом дії, що мають стратегічне значення [16, с. 102]. Іноді принцип розглядають як вихідний пункт дослідження або як його кінцевий результат. Проте така інтерпретація недооцінює значення принципу як засобу пізнання. Безумовно, правомірним є твердження про те, що принципи виступають як вихідні, проміжні та кінцеві теоретичні узагальнення [21, с. 25-26].

Науковий підхід, тісно пов'язаний із принципом, трактують як методологічну орієнтацію дослідження, як позицію, з якої розглядають об'єкт вивчення, тобто як поняття, що керує загальною стратегією дослідження [3, с. 74]. Підхід визначає напрям дослідження [16, с. 24; 4, с. 59], проте він, на відміну від принципу, не є безпосереднім знаряддям пізнання [16, с. 24]; підхід відбивається

в принципах, прийомах і процедурах певного методу [4, с. 60].

Як приклад, розглянемо структуру порівняльно-історичного методу. В його онтологічний компонент входить ряд принципів і підходів. Провідним для цього методу принципом, який, власне, і викликав до життя порівняльно-історичне мовознавство, є принцип історизму. Це твердження є загальноприйнятим: у будь-якій праці, присвяченій порівняльно-історичному методу, йдеться й про принцип історизму. Проте це не єдиний принцип у структурі онтологічного компонента порівняльно-історичного методу. Наше дослідження показало, що в працях порівняльно-історичного спрямування значну роль відіграють також принципи причинності, системності та загального зв'язку явищ [8].

У науковій літературі принципи історизму, причинності, системності, загального зв'язку явищ розглядають як «загальнофілософські» [16, с. 80] і як принципи лінгвогенетичних досліджень узагалі [9, с. 29-44]. Зокрема, вони, як ми намагалися показати, є принципами порівняльно-історичного дослідження, що входять в онтологічний компонент порівняльно-історичного методу [8, с. 15-22]. Зазначеним принципам відповідають певні підходи (історичний, причинний, системний).

Важливим є питання про взаємозв'язок принципів історизму, причинності та системності в порівняльно-історичних дослідженнях.

У філософії досить поширеним є пояснення взаємозв'язку принципів історизму, причинності та системності шляхом звернення до принципу загального зв'язку явищ (він, як відомо, є найбільш загальною закономірністю існування світу, результатом і виявом універсальної взаємодії всіх предметів і явищ). Так, Я. Ф. Аскін зазначає про взаємозв'язок принципів детермінізму та загального зв'язку явищ і підкреслює, що «детермінізм відбиває активний бік цього взаємозв'язку» [1, с. 14]. О. Г. Спіркін вважає, що принцип загального зв'язку явищ існує в причинному та системному виявах [22, с. 87].

Подібний підхід відбився й у мовознавстві. На думку В. М. Русанівського, конкретизацією принципу загального зв'язку явищ є принцип причинності [2, с. 3], а з погляду О. С. Мельничука – принципи причинності та системності [14, с. 19-20]. Найбільш завершений вигляд такий підхід дістав у концепції В. К. Журавльова: як конкретизацію та вияв універсального принципу загального зв'язку явищ інтерпретовано три принципи – історизму, причинності й системності [9, с. 39-40].

Операційний компонент порівняльно-історичного методу включає низку прийомів і процедур.

За Г. А. Климовим, це 1) прийом генетичного ототожнення фактів, 2) процедура лінгвістичної реконструкції, 3) прийоми хронологізації та локалізації мовних явищ [11, с. 84]. Найбільш суттєвою частиною операційного компонента порівняльно-історичного методу є процедура лінгвістичної реконструкції [13, с. 202].

Телеологічний компонент порівняльно-історичного методу становить його мета. У сучасній компаративістиці її трактують достатньо широко: це відтворення моделей прамовних станів сімей і груп споріднених мов, їх подальшого розвитку та членування на самостійні мови, а також створення порівняльно-історичних описів (граматик і словників) споріднених мов [15, с. 485].

Проте, з нашого погляду, порівняльно-історичні дослідження спрямовані не тільки на висвітлення конкретних фактів з історії тих або інших мов, тобто мають виключно фактологічний характер. Конкретні мовні факти можна усвідомлювати як вияв загальних закономірностей у «підсистемі» онтології, а мету дослідження – як розкриття історичних, причинних, системних зв'язків фактів мови, тобто як реалізацію принципу загального зв'язку явищ на конкретному історико-мовному матеріалі [8, с. 14-15]. Саме так, з методологічних позицій, трактували мету порівняльно-історичного дослідження вчені Харківської та Московської лінгвістичних шкіл [там же, с. 99, 175].

Викладена й аргументована у статті концепція лінгвістичного методу, на нашу думку, «знімає» протиріччя, тією або іншою мірою притаманні іншим концепціям.

Трактування лінгвістичного методу як складної логічної одиниці, що включає в себе онтологічний, операційний і телеологічний компоненти, видається перспективним з погляду вивчення одиниць і категорій усіх мовних рівнів. Запропонований підхід дозволяє об'єднати у цілісній концепції методу такі різноманітні, але взаємопов'язані феномени, як принципи/підходи, прийоми (процедури, операції) та мета дослідження.

Перспективи подальших досліджень ми вбачаємо у поглибленому вивченні низки актуальних питань:

1. Поняття лінгвістичної методології. Співвідношення понять методу, методології та методики.
2. Принципи та підходи: сутність, відмінності, класифікація.
3. Операція, прийом і процедура, їх зміст і специфіка.
4. Уточнення класифікації (класифікацій) лінгвістичних методів і виявлення специфіки кожного методу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аскін Я. Ф. Философский детерминизм / Я. Ф. Аскін. – Саратов : Изд-во Саратовск. ун-та, 1974. – 68 с.
2. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / Ольга Сергеевна Ахманова. – М. : Сов. энциклопедия, 1966. – 608 с.
3. Блауберг И. В. Становление и сущность системного подхода / И. В. Блауберг, Э. Г. Юдин. – М. : Наука, 1973. – 270 с.

4. Бойченко И. В. Проблема метода в категориальном аппарате исторического материализма / И. В. Бойченко // Социальное познание: принципы, формы, функции : сб. науч. трудов / [отв. ред. В. И. Куценко, И. В. Бойченко]. – К. : Наук. думка, 1989. – С. 56-78.
5. Бойченко И. В. Значение исторического материализма для обоснования принципов социально-научного познания / И. В. Бойченко, В. И. Куценко // Социальное познание: принципы, формы, функции : сб. науч. трудов / [отв. ред. В. И. Куценко, И. В. Бойченко]. – К. : Наук. думка, 1989. – С. 8-26.
6. Глущенко В. А. К вопросу о структуре лингвистического метода / В. А. Глущенко // Теоретические и прикладные проблемы русской филологии : научно-методич. сб. / [отв. за вып. В. А. Глущенко]. – Славянск, 2001. – Вып. VIII. – С. 3-6.
7. Глущенко В. А. Лінгвістичний метод і його структура / В. А. Глущенко // Мовознавство. – 2010. – № 6. – С. 32-44.
8. Глущенко В. А. Принципи порівняльно-історичного дослідження в українському і російському мовознавстві (70-ті рр. XIX ст. – 20-ті рр. XX ст.) / Володимир Андрійович Глущенко / НАН України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні ; відп. ред. О. Б. Ткаченко. – Донецьк, 1998. – 222 с.
9. Журавлев В. К. Диакроническая фонология / Владимир Константинович Журавлев. – М. : Наука, 1986. – 232 с.
10. Иванова Л. П. Общее языкознание. Курс лекций : научное пособие / Л. П. Иванова. – К. : Освіта України, 2010. – 432 с.
11. Климов Г. А. Основы лингвистической компаративистики / Георгий Андреевич Климов ; [отв. ред. Н. З. Гаджиева]. – М. : Наука, 1990. – 168 с.
12. Кримський С. Б. Запити філософських смислів / Сергій Борисович Кримський. – К. : Вид. ПАРАПАН, 2003. – 240 с.
13. Макаев Э. А. Общая теория сравнительного языкознания / Энвер Ахмедович Макаев. – М. : Наука, 1977. – 205 с.
14. Мельничук А. С. Понятие системы и структуры языка в свете диалектического материализма / А. С. Мельничук // Вопросы языкознания. – 1970. – № 1. – С. 19-32.
15. Нерознак В. П. Сравнительно-исторический метод / В. П. Нерознак // Лингвистический энциклопедический словарь / [гл. ред. В. Н. Ярцева]. – М. : Сов. энциклопедия, 1990. – С. 485-486.
16. Подкорытов Г. А. О природе научного метода / Геннадий Алексеевич Подкорытов. – Л. : Изд-во Ленинградск. ун-та, 1988. – 224 с.
17. Постовалова В. И. Историческая фонология и ее основания : опыт логико-методологического анализа / Валентина Ивановна Постовалова. – М. : Наука, 1978. – 203 с.
18. Русанівський В. М. Марксистсько-ленінська методологія вивчення лінгвістичних об'єктів / В. М. Русанівський // Мовознавство. – 1980. – № 6. – С. 3-11.
19. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми : [підручник] / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2008. – 712 с.
20. Серебренников Б. А. Проблема взаимоотношения общей методологии, лингвистической науки и частных методов лингвистического исследования / Б. А. Серебренников // Общее языкознание : методы лингвистических исследований / [отв. ред. Б. А. Серебренников]. – М. : Наука, 1973. – С. 257-313.
21. Снесар В. И. Место принципов в системе научного знания / В. И. Снесар // Анализ системы научного знания / [под ред. Я. Ф. Аскина, Т. К. Никольской, Б. И. Мокина]. – Саратов : Изд-во Саратовск. ун-та, 1976. – С. 24-27.
22. Спиркин А. Г. Основы философии : [учеб. пособие для вузов] / А. Г. Спиркин. – М. : Политиздат, 1988. – 592 с.
23. Степанов Ю. С. Методы и принципы современной лингвистики / Юрий Сергеевич Степанов. – М. : Наука, 1975. – 311 с.

© Глущенко В. А., 2012

Дата надходження статті до редколегії: 07.09.2012 р.

ГЛУЩЕНКО В. А. – д.філол.н., професор кафедри загального, германського та слов'янського мовознавства Донбаського державного педагогічного університету.

Коло наукових інтересів: методологія та історія мовознавства.